

ÇUVAŞ KAHRAMANLIK ANLATILARININ SCHWARTZ'IN DEĞER SINIFLANDIRMASINA GÖRE DEĞER AKTARIMI BAKIMINDAN İNCELENMESİ*

UTKU MEHMET ÖDEN**

Öz: Yakın tarihimizde Sovyetler Birliği'nin dağılması ve demir perdenin ortadan kalkması araştırmacılara yeni imkânlar sunmuş, Türk folklorunun çalışma alanına giren Türk Dünyası destancılık geleneği çerçevesinde yapılan çalışmalar sayesinde destan türünün tanımı açısından da farklı görüşler öne sürülmüştür. Türkiye dışında yaşayan Türk topluluklarının folklor malzemeleri Türk bilim insanları tarafından da derlenerek incelenme imkânı bulmuş ve bu geleneğin bütüncül olarak değerlendirilmesine imkân sağlayan gelişmeler sayesinde elde edilen malzemeler farklı disiplin, kuram, yöntem ve tekniklerle incelenmeye başlamıştır.

Destan türü gerek metin gerekse de bağlam merkezli yaklaşımlarla ele alınsın, destanın oluştuğu ve icra edildiği ortam ve zamanın sadece tarih, kültür ve coğrafya gibi unsurlara tanıklık etmesine vurgu yapmak yapılan değerlendirmeleri eksik bırakacaktır. Destanların oluştuğu ve icra edildiği zaman ve mekân göz önünde bulundurulduğunda, bu tür aynı zamanda örgün eğitimin gerçekleşmediği veya kısıtlı kaldığı toplumlarda toplulaşmayı sağlayan, eğitim işlevini üzerinde taşıyan bir kültürlenme aracı olarak da değerlendirilmelidir. İşlevsel bir bakış açısıyla değerlendirilecek olursa destan metinlerinin ve destan anlatma geleneğinin değer aktarımı açısından da önemli bir yerde olduğunu, bu minvalde yapılan çalışmalar için zengin malzemeler barındırdığını söylemek gerekir.

Değerler ile ilgili olarak sosyoloji disiplini dâhilinde çalışmalar yaparak kendi kuramını ortaya koyan Shalom H. Schwartz'ın değer sınıflandırması ve değer kuramı, dünyanın pek çok yerinde farklı toplulukların değerlerini, değer önceliklerini ortaya koyabilmek maksadıyla disiplinin kendi yöntem ve teknikleri kullanılarak uygulanmıştır. Ayrıca Türk edebiyatı metinlerinin değerler bakımından incelenmesine imkân sağlayan bu kuram ve değerler sınıflandırmasından edebi metinlerde aktarılan değerleri tespit etmek ve bu değerlerin önceliklerini belirlemek için birçok araştırmacı istifade etmiştir.

Bu çalışmada, Çuvaş Türklerinin kahramanlık anlatılarında yer alan değerler Schwartz'ın değer kuramı ve değer sınıflandırmasına göre incelenmiş, elde edilen bulgular Çuvaş sahasının dışında kalan destanlarda yer alan değerler de göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çuvaş Destanları, Değer Aktarımı, Schwartz'ın Değer Sınıflaması

* Bu makale "Türk Destanlarında Değer Aktarımı" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi, Türkçe Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezi / Ürdün Üniversitesi Yabancı Diller Fakültesi Asya Dilleri Bölümü Türkçe İngilizce Programı, ORCID: 0000-0001-8312-1753

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 13.11.2023, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 20.12.2023)

DOI:10.47089/ıuad.1390074

INVESTIGATION OF CHUVASH HEROIC NARRATIVES IN TERMS OF VALUE TRANSFER ACCORDING TO SCHWARTZ'S VALUE CLASSIFICATION

ABSTRACT: The recent dissolution of the Soviet Union and the collapse of the Iron Curtain have offered new opportunities to researchers, and different views have emerged thanks to studies conducted within the framework of the Turkish World epic tradition, which falls within the scope of Turkish folklore. A definition of the epic genre has been proposed. Folklore materials of Turkish communities living outside Turkey have had the opportunity to be compiled and examined by Turkish scientists, and thanks to the developments that enable this tradition to be evaluated holistically, the materials obtained have begun to be examined with different disciplines, theories, methods and techniques.

Regardless of whether the epic genre is handled with both text- and context-centered approaches, emphasizing that the environment and time in which the epic was formed and performed only witnessed elements such as history, culture and geography will leave the evaluations incomplete. Considering the time and place in which epics were composed and performed, this genre should also be considered as an acculturation tool that provides socialization and carries the educational function in societies where formal education does not take place or is limited. If evaluated from a functional perspective, it should be said that epic texts and the tradition of epic telling are also important in terms of value transfer and contain rich materials for studies carried out in this regard.

The value classification and value theory of Shalom H. Schwartz, who has put forward his own theory by working on values within the discipline of sociology, has been applied in many parts of the world by using the discipline's own methods and techniques in order to reveal the values and value priorities of different communities. In addition, many researchers have benefited from this theory and value classification, which allows Turkish literature texts to be examined in terms of values, to identify the values conveyed in literary texts and to determine the priorities of these values.

In this study, the values in the heroic narratives of the Chuvash Turks were examined according to Schwartz's value theory and value classification, and the findings were evaluated by taking into account the values in the epics outside the Chuvash field.

Key Words: Chuvash Epics, Value Transfer, Schwartz's Value Classification

Giriş

Sosyal Bilimler disiplini içerisinde “halk” ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlardan birisi de Halk Bilimine yeni bir bakış açısı kazandıran Alan Dundes’e ait olan tanımdır. Dundes, halk terimi için “en azından ortak bir faktörü paylaşan ve kendisine ait olduğunu kabul ettiği bazı geleneklere sahip olan herhangi bir insan grubu” (1998: 143) şeklinde yaptığı tanım, halk bilimi çevrelerince kabul görmüş ve halk bilimi araştırmalarının alanını genişletmiştir. İnsan, doğumundan itibaren yaşamını devam ettirebilmek ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kendi türüne ihtiyaç duymaktadır. İnsan ancak toplum içinde varlığını sürdürebilmektedir. Bu bakımdan insan en küçük ölçekte grup, daha sonra topluluk ve toplum içinde varlığını sürdürür. Bir insan, toplum içinde çeşitli

grupların üyesi olabilir. Her grup içinde farklı amaçlara yönelik sosyal rolleri yerine getirebilir: aile, meslek grupları, vb.

Grup, topluluk ve toplum terimleri hakkında Joseph Fichter bazı açıklamalarda bulunur. Fichter, grup için kısaca “karşılıklı ilişkilerde bulunan insanlar” şeklindeki tanıma yer vererek “Nerede kişi varsa orada grup da vardır; nerede kişi yoksa orada grup da yoktur.” diyerek insan-grup ilişkisini açıklar (2009: 61). Fichter aynı zamanda grubun özelliklerini sıralarken grupların bilinebilir ve bilimsel araştırmalara konu edilebilir olduğunu ifade etmektedir. Gruba katılan her üyenin diğer pozisyonlarla ilişkili bir pozisyona sahip olduğunu ve her üyenin kendi rolünü oynadığını söylemektedir. Fichter’e göre; grup üyeleri arasında iletişim, temas ve sosyal sürecin birlikte olması gerekmektedir. Ayrıca her grubun, içinde rollerin oynandığı yolları etkileyen davranış normlarına sahip olduğunu, bu normların yazılı olmasının şart olmadığını, bu normların grup üyeleri tarafından anlaşılabilir ve izlenen davranış örüntüleri olduğunu, grup üyelerinin belirli ortak ilgi ve değerleri paylaştıklarını ve bu ilgi ve değerlere bazı gruplarda özenle sahip çıktıklarını, bununla birlikte her grubun bir veya birden çok amaca sahip olduğunu, grup yaşamında ortak geçmiş, ortaklaşa paylaşılan mekan, benzer bedensel özellikler ve ortak ilgiler gibi ortak temeller bulunduğunu dile getirir (2009: 61-65). “Halk”ı grup terimine kadar indiren Dundes’in yaptığı tanımdan yola çıkarak grup hakkındaki sosyolojik tanımlardan da yararlandığımızda grup tanımında ortak amaçlar ve değerlerin de varlığını göz önünde bulundurarak halk kavramı için de bu amaç ve değerleri hesaba katmak yerinde olacaktır. Toplumun en küçük yapı birimi olan grupta dahi ortak değerlerden, normlardan ve davranış örüntülerinden bahsetmemiz kaçınılmazdır.

Halk kavramını gruptan daha büyük ölçekte ele aldığımızda sosyoloji literatüründeki topluluk kavramından bahsetmemiz gerekecektir. Topluluk, gruba göre birlikteliğin, dayanışmanın daha fazla olduğu birlikteliklerdir. Topluluğun yapısında ekonomik, etnik ve dini faktörler yer almaktadır.

“Topluluk bir sosyal süreç olarak, içinde insanların bir araya geldiği ve da daha çok bütünleştiği, birleşik insan ilişkilerinin bir formu veya etkileşimidir. Topluluk basit bir dayanışma tutumu veya ideolojisi olarak nitelendirilemez. Topluluk günlük insan davranışı düzleminde işleyen bir dayanışmadır. Başarılı işçi-işveren işbirliği, topluluk sürecine bir örnektir. Kısacası, grup çalışması yapılan yerlerdeki başarı, takım çalışmasının sonucudur.” (Fichter, 2009: 78).

Bu çerçeveden baktığımızda aslında Dundes’in halk kavramını topluluk olarak adlandırılan sosyal süreçten “grup”a indirgediğini söylemek mümkündür. Bu sosyal süreçlerin en tepesinde ise toplum yer alır. Fichter, toplumu tanımlarken onun da en küçük fiziki biriminin insan olduğunu, toplumun sosyal gereksinimlerini karşılamak için etkileşen ve ortak bir kültürü paylaşan çok sayıda insanın oluşturduğu bir birliktelik olduğunu ve grupların kişilerden, toplumun ise gruplardan oluştuğunu ifade eder (Fichter, 2009: 86). O halde bir insan sosyal gereksinimlerini gerçekleştirmek için birden fazla grubun üyesi

olabilmekle birlikte bu grupların oluşturduğu toplumun da bir parçası hâlinde yaşamını sürdürmektedir, diyebiliriz.

İnsan ile grup veya insan ile toplum arasında karşılıklı bir ihtiyaç ilişkisi bulunmaktadır. İnsanın varlığını sürdürebilmek için en küçük ölçekte bir gruba dâhil olması gerekliyse grup veya en büyük ölçekte toplum da insana, insanın çeşitli sosyal rollerle üstleneceği iş bölümüne ihtiyaç duyar. İnsanların toplumsal yapıya dahil olabilmek için toplum tarafından verilen sosyal rolleri yerine getirmesi beklenir. İnsanlığın en eski zamanlarından günümüze, toplumların ihtiyaç duyduğu sosyal roller, değerler, normlar ve davranış örüntüleri çeşitli toplum kurumları tarafından kişiye örgün veya örgün olmayan kurumlarca öğretilmeye; bu sosyal roller, değerler, normlar ve davranış örüntüleri kişiye kazandırılmaya çalışılmaktadır. Davranış örüntüleri, normlar ve değerlerin öncelikleri toplumun ihtiyaçlarına göre toplumdan topluma, içinde bulunulan zamana ve coğrafyaya bağlı olarak değişebilmektedir.

“İnsanın sağlıklı bir şekilde bir toplumda yaşamını sürdürebilmesi için toplumun bulunduğu coğrafyaya ve zamana göre şekillenen toplumsal değerleri (iyi-kötü/doğru-yanlış/faydalı-zararlı) öğrenmesi, kabul etmesi ve toplum tarafından formel veya informel eğitim yoluyla aktarılan bu değerler çerçevesinde bir kimlik ve kişilik oluşturması beklenir... Örgün eğitim kurumlarının yaygın olmadığı toplumlarda değerler ve normlar, halk biliminin çalışma alanına giren düğün, bayram, şölen gibi birtakım ritüellerle kişilere aktarılır ve kabul ettirilir, böylece kişilerde toplumsal aidiyet pekiştirilir. Türk dünyası destancılık geleneği de yüzyıllarca bu ritüellerin bir parçası olarak işlevini sürdürmüştür.” (Öden, 2023: 1-4).

William R. Bascom, folklorun işlevlerini “*hoşça vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme*”, “*değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme*”, “*eğitim, yani kültürü gelecek kuşaklara aktarma*”, “*toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması (olma)*” şeklinde dört maddede değerlendirir (2014). Biz de ele aldığımız destan metinlerini bütün bu maddeleri dikkate alarak özellikle folklorun ikinci ve üçüncü işlevlerinden “*değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme*” ve “*kültürü gelecek kuşaklara aktarma işlevleri*” bakımından ele alacağız.

Türk destancılık geleneği ve Türk dünyasının çeşitli coğrafyalarından derlenen destan metinleri çeşitli bakış açılarıyla halk bilimi disiplininin farklı kuram ve yöntemleri kullanılarak incelenmektedir. Çuvaş kahramanlık anlatılarını da destancılık geleneği içinde değerlendirmek mümkündür. Bu anlatılar şekil ve icraları bakımından destan geleneği içinde değerlendirilmese de kahramanın ve ona yüklenen işlevler destan kahramanı ile aynı minvaldedir (Bayram, 2010). Ayrıca destan türünün tanımlanmasında öne sürülen farklı fikirler¹ de buna

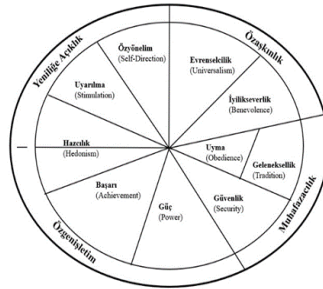
¹ Çuvaş kahramanlık anlatıları tür bakımından destan olarak adlandırılmamakla birlikte destan özelliği taşıması bakımından incelenmeye değer görülmüştür. Yazıda genel bir değerlendirme yapılacağından tür tartışmasına girilmeyecek, tüm eserler destan metni olarak tanımlanacaktır.

müsaade etmektedir (Aça, 2009: 464-465). Türk destanları gerek icra ortamları ve icra şekliyle gerek de metin içerikleriyle değerlerin, normların, sosyal rollerin ve davranış örüntülerinin aktarılmasında Türk toplumunda tarih boyunca önemli bir rol üstlenmişlerdir. Türk destanlarında aktarılan değerleri tespit etmek, önceliklerini belirlemek de halk biliminin çalışma alanına dahil edilebilir düşüncesindeyiz. Bu noktada farklı disiplinlerin kuram ve yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Shalom H. Schwartz'ın değer kuramı metinlerde yer alan değerleri sınıflandırmada ve değerlendirmede araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır.

Shalom H. Schwartz'ın Değer Kuramı ve Destan Metinlerindeki Değerleri Tespit Etmede Kullanımı

Shalom H. Schwartz, değerler üzerinde çalışma yapan bilim insanlarından biridir. Onun değer kuramı çeşitli grup ve toplulukların değerlerini ve değer önceliklerini tespit etmede birçok araştırmacı tarafından kullanılmaktadır. Aynı zamanda onun çalışmaları Türkiye'de bazı sosyal gruplardaki değerleri ve değer önceliklerini tespit etmede ve değerlendirmede örnek olarak alınmıştır. M. Ersin Kuşdil ve Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın (2000) ve Kürşad Demirutku ve Nebi Sümer'in (2010) çalışmaları buna örnek gösterilebilir.

“Schwartz, bireyin değerlerini tespit etmede tüm kültürlerde gözlenen, motivasyonlar açısından farklı olan 56 temel değeri belirleyerek bu değerleri güdüsel yönden birbirleriyle uyumlu ve zıt olan on değer grubuna ayırır. Schwartz, yaptığı çalışmalarda bu on değer tipinin aralarındaki karşıtlıkları ve uyumlulukları ortaya koymaya çalışır. Schwartz, çembersel bir modelleme yaparak ortaya koyduğu kuramında yer alan on güdüsel değer tipini uyumluluklarına ve zıtlıklarına göre konumlandırır.” (Öden, 2023: 36).

Schwartz'ın 10 Güdüsel Değer Tipi Arasındaki İlişkileri Konumlandığı Çembersel Değer Modeli

“Schwartz, şekilde görüldüğü üzere güdüsel değer tiplerini iki boyutta konumlandırmıştır. Birinci boyut, ‘Yeniliğe Açıklık - Muhafazacılık’ boyutudur. Bu boyutun ‘Yeniliğe Açıklık’ ucu ‘özyönelim’ ve ‘uyarılma’ değer tiplerini içine almakta ve bireylerin duygusal ve düşünsel ilgilerini önceden kestirilemeyecek

Nitekim destan türü ile ilgili tartışmalar günümüz bilim insanları tarafından yapılmaya devam etmektedir.

biçimlerde izlemelerine imkân sağlayan değerlerden oluşmaktadır. Boyutun ‘Muhafazacılık’ ucu ise, ‘güvenlik’, ‘uyuma’ ve ‘geleneksellik’ değer tiplerinden oluşmakta ve bireyin yakın olduğu kişilerle, kurumlarla ve geleneklerle olan ilişkilerindeki süreklilik ve belirliliğin sürmesine imkân sağlayan değerleri içermektedir. İkinci boyut ise, ‘Özaşkınlık- Özgenişletim’ adını almıştır. Bu boyutun ‘Özaşkınlık’ ucu ‘evrenselcilik’ ve ‘iyilikseverlik’ değer tiplerini; ‘Özgenişletim’ ucu ise, ‘güç’ ve ‘başarı’ tiplerini kapsarlar. ‘Özgenişletim’ grubunun içindeki değerler bireyin, başkalarının zararına bile olsa, kendi çıkarları doğrultusunda davranmasına imkân sağlayan değerlerden oluşmaktadır. ‘Özaşkınlık’ grubu ise, bireyin, yakın ya da uzak tüm insanların ve doğanın yararı için, bencil amaçlarından vazgeçmesine yönelik değerleri kapsamaktadır. On değer tipi içinde yalnızca ‘hazcılık’, hem Yeniliğe Açıklık hem de Özgenişletim değer gruplarından unsurları içinde barındırmaktadır.

Schwartz’ın kuramında değerler birbirleriyle döngüsel bir ilişki içindedirler. ‘güç’ değeri ‘başarı’ değerine yakın bir yerde bulunurken, ‘evrenselcilik’ ve ‘iyilikseverlik’le karşıt bir konumda yer almaktadır. ‘Özaşkınlık – Özgenişletim’ boyutu bir yanda başarı ve güce önem vermeyi, diğer yanda ‘evrenselcilik’ ve ‘iyilikseverlik’ değerlerini içermektedir. ‘Özaşkınlık’ ucunda kişi başkalarına iyilik yapmaya önem verirken, ‘özgenişletim’ ucunda kendini genişletme, yayılma ve tahakküm kurmaya önem vermektedir. ‘Yeniliğe Açıklık’ boyutu kişinin yeni yaşantılara açık olduğunu gösterir ve ‘özyönelim’, ‘uyarılma’ ve ‘hazcılık’ değerlerinden oluşur. Diğer uçta ‘Muhafazakarlık’ bulunur ve ‘geleneksellik’, ‘uyuma’ ve ‘güvenlik’ değerlerini içerir.” (Öden, 2023: 36-34).

Schwartz’ın belirlediği on güdüsel değer tipinin (Schwartz, 1994: 22-33) ve bu değer tiplerinin altında konumlanan bireysel düzeydeki değerler Kuşdil ve Kağıtçıbaşı (2000: 61) tarafından tablolaştırılarak Türkçeye şu şekilde çevrilmiştir:

Açıklama	Değerler	Kaynaklar
Güç (Power): Toplumsal Konum, İnsanlar ve Kaynaklar Üzerinde Denetim Gücü	Sosyal Güç Sahibi Olmak, Otorite Sahibi Olmak, Zengin Olmak, Toplumdaki Görüntümü Koruyabilmek [İnsanlar Tarafından Benimsenmek] ^a	Etkileşim Grup
Başarı (Achievement): Toplumsal Standartları Temel Alan Kişisel Başarı Yönelimi	Başarılı Olmak, Yetkin Olmak, Hırslı Olmak, Sözü Geçen Biri Olmak, [Zeki Olmak]	Etkileşim Grup
Hazcılık (Hedonism): Bireysel Zevke, Hazza Yönelim	Zevk, Hayattan Tat Almak	Organizma
Uyarılma (Himulation): Heyecan ve Yenilik Arayışı	Cesur Olmak, Değişken Bir Hayat Yaşamak, Heyecanlı Bir Yaşantı Sahibi Olmak	Organizma
Özyönelim (Self-Direction): Düşünce ve Eylemde Bağımsızlık	Yaratıcı Olmak, Merak Duyabilmek, Özgür Olmak, Kendi Amaçlarını Seçebilmek, Bağımsız Olmak, [Kendine Saygısı Olmak]	Organizma Etkileşim
Evrenselcilik (Universalizm) Anlayışlık, Hoşgörü ve Tüm İnsanların ve Doğanın İyiliğini Gözetmek	Açık Fikirli Olmak, Erdemli Olmak, Toplumsal Adalet, Eşitlik, Dünyada Barış İstemek, Güzelliklerle Dolu Bir Dünya İstemek, Doğayla Bütünlük İçinde Olma, Çevreyi Koruma, [İç Uyum]	Grup ^b Organizma

İyilikseverlik (Benevolence) Kişinin Yakın Olduğu Kişilerin İyiliğini Gözetme ve Geliştirme	Yardımsaver Olmak, Dürüst Olmak, Bağışlayıcı Olmak, Sadık Olmak, Sorumluluk Sahibi Olmak [Gerçek Arkadaşlık, Olgun Sevgi, Manevi Bir Hayat, Anlamlı Bir Hayat]	Organizma Etkileşim Grup
Gelenekselcilik (Tradition): Kültürel ya da Dinsel Töre ve Fikirlerle Saygı ve Bağlılık	Alçakgönüllü Olmak, Dindar Olmak, Hayatın Bana Verdiklerini Kabullenmek, Geleneklere Saygılı Olmak, İlmli Olmak [Dünya İşlerinden El Ayak Çekmek]	Grup
Uyma (Conformity): Başkalarına Zarar Verebilecek ve Toplumsal Beklentilere Aykırı Olabilecek Dürtü ve Eylemlerin Sınırlanması	Kıbarlık, İtaatkar Olmak, Anne-Babaya ve Yaşlılara Değer Vermek, Kendini Denetleyebilmek	Etkileşim Grup
Güvenlik (Security): Toplumun Varolan İlişkilerin ve Kişinin Kendisinin Huzuru ve Sürekliliği	Ulusal Güvenlik, Toplumsal Düzenin Sürmesini İstemek, Temizliğe Önem Vermek, Aile Güvenliğine Önem Vermek, İyiliğe Karşılık Vermek [Bağlılık Duygusu, Sağlıklı Olmak]	Organizma Etkileşim Grup
Not: Organizma: biyolojik organizmalar olarak bireylerin evrensel gereksinimleri; Etkileşim: uyumlu bir toplumsal etkileşimin evrensel nitelikteki ön şartları; Grup: grupların sorunsuz işlev göstermesi ve varlığını sürdürebilmesi için evrensel gereklilikler. a. Kültürlerarası karşılaştırmalarda tutarlı sonuçlar vermediği saptanan değerler köşeli parantez içinde belirtilmiştir. b. İnsanların asıl grupların dışındaki insanlarla ilişkiye geçtikleri, gruplararası karşılıklı bağımlılığı kabul ettikleri ve doğal kaynakların kısıtlı olduğunun farkına vardıkları zaman ortaya çıktığı varsayılır.		

Schwartz Değer Listesi'ndeki Değerlerin Birey Düzeyi Gütüsel Tipleri

Schwartz'ın ortaya koyduğu değerler sosyal gruplar veya topluluklar dâhilinde yer alan kişilere anket yöntemiyle sorular sorularak tespit edilmektedir. Edebî metinlerin de toplumun değerlerini bizlere yansıtan eserler olması, hatta destan gibi toplumun ortak mahsulleri olan metinlerin de dinleyicilerine toplumun ortak duygularını, değer yargılarını, toplum için ideal kişinin nasıl olması gerektiğini söylemesi bakımından incelenebilir. Edebî metinlerdeki değerler tespit edilirken anket yönteminden yararlanılamasa da aynı kuram, güdüsel değer tipleri ve alt değerler ele alınarak bir çalışma yapılabilir düşüncesindeyiz. Bu noktada edebî metinlerdeki değerler doküman incelemesi yöntemi kullanılarak tespit edilip içerik analizi yöntemiyle de bu metinlerde yer verilen değerlerin öncelikleri metinlerde yer aldıkları sıklıklara göre ortaya konulabilir. Bu da bizlere, destan metinleri özelinde, dinleyiciye aktarılmak istenen değerleri, metnin doğduğu toplumdaki değer önceliklerini tespit etmemize imkân tanıyabilir. Bu yöntem aynı zamanda Türk dünyasının çeşitli coğrafyalarında derlenen destan metinlerini değerler bakımından mukayese etmemize ve Türk dünyası destancılık geleneğini bütüncül olarak değerlendirebilmemize de imkân sağlayacaktır.

Çuvaş Kahramanlık Anlatılarının Schwartz'ın Değer Sınıflandırmasına Göre İncelenmesi

1. Çuvaş Kahramanlık Anlatıları Bağlamında Ele Alınan Metinler

Çalışmamızda Bülent Bayram tarafından Türkiye Türkçesine aktarılan “Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (Alplar)” (2010) ve “ULIP Çuvaş Destanı (Şuyın Hivetiri)” (2013) adlı çalışmalar ele alınmıştır. “ULIP Çuvaş Destanı (Şuyın Hivetiri)” adlı çalışma aynı yöntem kullanılarak daha önceki doktora

çalışmamızda (Öden, 2023) incelenmiş ve burada elde edilen veriler bu çalışmada da kullanılmış; “Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (Alplar)” adlı çalışmada elde edilen veriler de çalışmaya eklenmiştir.

2. Çalışmada Ele Alınan Kuram ve Yöntemler

Eserlerde yer alan değerler Schwartz’ın değer kuramı ve değer sınıflandırması bağlamında nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemiyle tespit edilmiş, verilerin analizinde ise içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

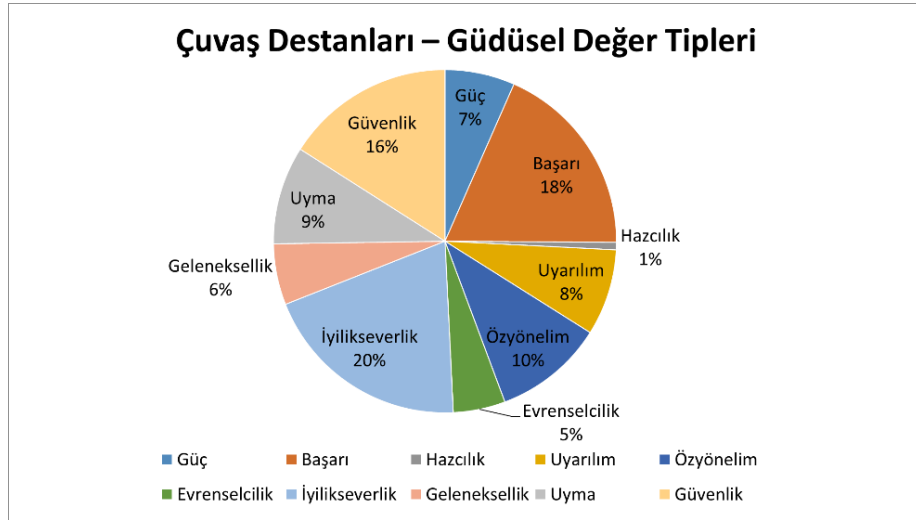
3. Elde Edilen Bulgular ve Değerlendirme

Önceki çalışmamızda Türk dünyasının genelinden seçilen 27 adet destan metni, 13 adet “Dede Korkut” metni ile birlikte “Dede Korkut Mukaddimesi” ile “Soylamalar” dâhil toplam 42 adet metin üzerinde yaptığımız çalışmada elde ettiğimiz 2104 adet değer (Öden, 2023: 8) ile bu çalışmada elde edilen değerlerin oranları karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular Çuvaş sahasının dışında kalan destanlarda yer alan değerler de göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Çalışmada ele alınan metinlerde toplam 713 adet değer içeren cümle, epizot veya anlatı tespit edilmiştir. Elde edilen değerler yüzdelerle dağılımlarına göre sınıflandırılmış ve Schwartz’ın güdüsel değer tipi arasındaki ilişkileri konumlandırıldığı çembersel değer modeli üzerinde gösterilmiştir. Ayrıca Schwartz’ın portre değerler anketinin uygulandığı bazı nitel araştırmalarda farklı kültürlerde kuramsal yapıdan birtakım sapmaların gözlemlendiğini belirten Demirutku ve Sümer’in Schwartz’ın portre değerler anketinin bir üniversitenin öğrencileri arasında uygulandığı Türk örneğinde “Uyma” ve “Geleneksellik” değer tipi alanlarının birleştiğini, bununla birlikte bazı değer tipi alanlarının komşu alanlara yaklaşmak suretiyle kuramsal konumundan saptığını önceki çalışmalara atıfta bulunarak değerlendirdikleri çalışmaları (Demirutku ve Sümer, 2010) esas alınarak veriler bu minvalde tekrar konumlandırılmıştır.

Çuvaş Kahramanlık Anlatılarında Tespit Edilen Değerlerin Schwartz’ın Güdüsel Değer Tiplerine Göre Analizi

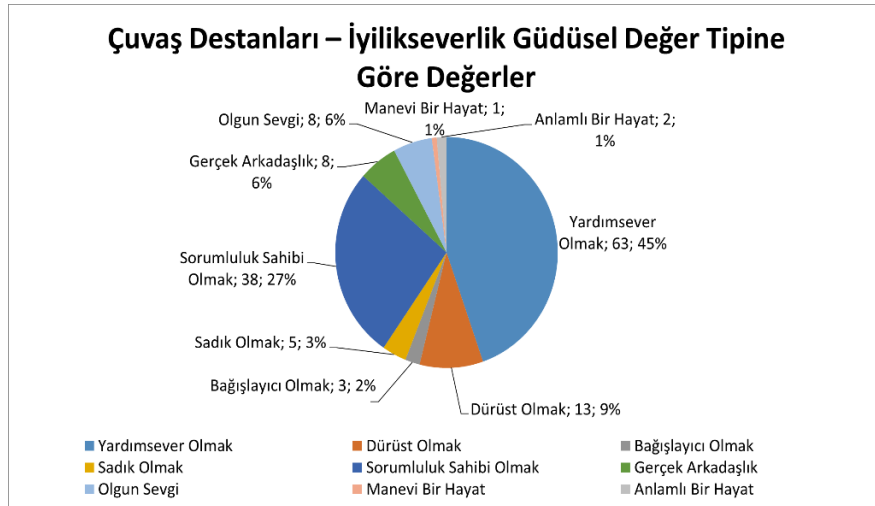
Çuvaş destanlarında tespit ettiğimiz değerlerin Schwartz'ın ortaya koyduğu 10 güdüsel değer tipine göre yüzdelik dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmektedir:

Buna göre ele alınan metinlerde “iyilikseverlik” değer tipinin en sık olmak üzere sırasıyla “başarı”, “güvenlik”, “özyönelim”, “uyma”, “uyarılım”, “güç”, “geleneksellik”, “evrenselcilik” ve “hazcılık” değer tiplerinin yer aldığı görülmüştür.

1. İyilikseverlik Güdüsel Değer Tipi

İyilikseverlik güdüsel değer tipi diğer değer tiplerinin arasında %20’lik oranla birinci sırada yer almıştır. İyilikseverlik güdüsel değer tipinin altında yer alan değerler aşağıdaki grafikte yer almaktadır:

Elde edilen verilere göre “iyilikseverlik” güdüsel değer tipinin altında yer alan “yardımsever olmak” değeri en sık yer verilen değer olarak tespit edilmiştir. Değerlerin yer aldığı metinlere örnekler:

“*Senin için saç telimi /Yer yüzüne düşürmedim. /Sadece seni sevdim, /Sana canımı verirdim.*” (Bayram, 2013: 43) “sadık olmak”

“*Bu talih için Çuvaşlar, /Arslan gibi bahadırlar, /Ne kadar baş koydular, /Ne kadar sakat oldular. /Ancak baban, bahadır da, /Arslandan güçlü de, /Bu kötüyle çarpıştı, /Halka talih getirdi. /Baban öldü savaşarak,...*” (Bayram, 2013: 92) “sorumluluk sahibi olmak”

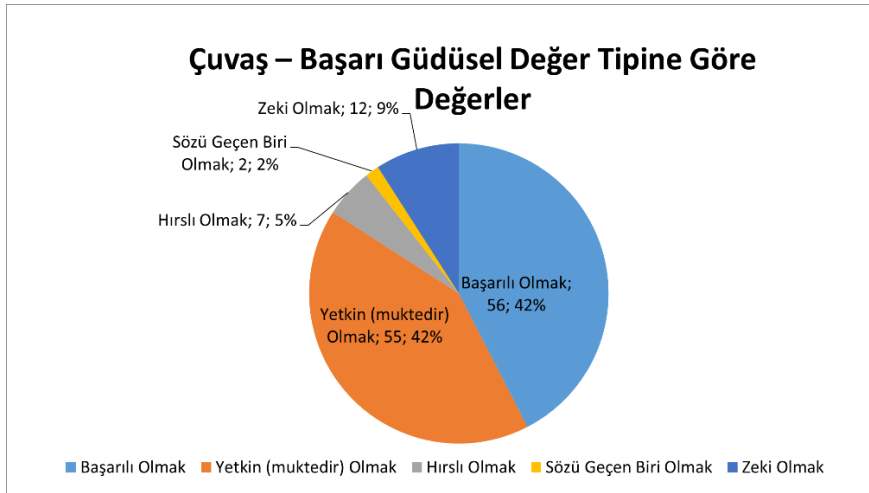
“*Yalanla ilerleyebilirsin, /Ancak dönersin geriye. /Kötü yalancı isimle /Doğru ol da sakın ol, /Kimseye yapma kötülük. /İnsanın iyi adı yayılır, /Artar böyle itibarı.*” (Bayram, 2013: 109) “dürüst olmak”

“*Yaşlı öküz böğürür, /Bütün sürüye bildirir: /Bizim Ulup sıkıntıda, /Yardım etmeliyiz hepimiz!...*” (Bayram, 2013: 137) “yardımsever olmak”

“*Alpı boşu boşuna kaldırmak doğru değilmiş. Tanrı istememiş. Halk arasında kulaktan kulağa hikâye anlatılmış. Düşman saldırırsa bize yardım edecek Alp var. Saldırı gelse o, çukurdan çıkarmış, düşmanı üfürüp kovarmış. Bu nedenle Çuvaşlarla kimse savaşmaya cesaret edememiş.*” (Bayram, 2010: 203) “yardımsever olmak”

2. Başarı Güdüsel Değer Tipi

Başarı güdüsel değer tipi diğer değer tiplerinin arasında %18’lik oranla ikinci sırada yer almıştır. Başarı güdüsel değer tipinin altında yer alan değerler aşağıdaki grafikte yer almaktadır:

Elde edilen verilere göre “Başarı” güdüsel değer tipinin altında yer alan “başarılı olmak” ve “yetkin (muktedir) olmak” değerleri birbirine yakın oranlarda en sık yer verilen değerler olarak tespit edilmiştir. Değerlerin yer aldığı metinlere örnekler:

“Ulp bahadır Paştan'ı, /Yedi kat yabancıyı, /Kendini ısırdığı için /Fırlatır kuyruğundan, /Bir defa değil, yedi defa /Döne döne vurur da /Devirir yatırır, /Sonra canını alır.” (Bayram, 2013: 462) “başarılı olmak”

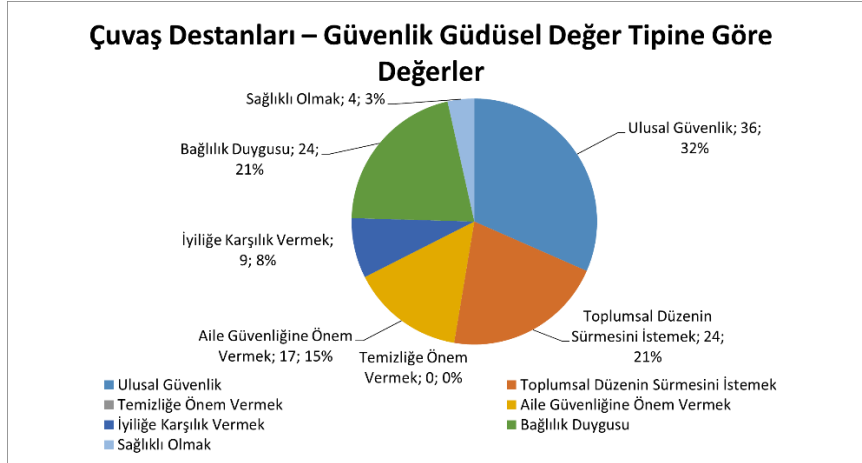
“Büyük danışman olunca /Büyük kurban başı Ulp artık. /İşini güzel yaptığından /Övülüyor her zaman.” (Bayram, 2013: 463) “yetkin (muktedir) olmak”

“Alp kocakularının öğrettiklerine göre Vutış'ı nasıl yok edebileceğini Yuhma İhtiyardan sorup öğrenmiş. Yuhma geveze biriymiş, yalancıları severmiş. Alp, akıllı ve kurnazmış. Bu Yuhma İhtiyarı dirsek kenarına oturtup güneş parçasını, Vutış'ı kovmak için almış. Güneş parçası Vutış'ı buradan kovmuş. Çuvaşların ocağında tekrar ateş yanmış.” (Bayram, 2010: 212) “zeki olmak”

“Alp, dünya yağidiyrniş. Ona Meşe yağidi de, Dağ yağidi de, Rüzgar yağidi de, Su yağidi de baş eğmiş. Baş eğmeseler zorla baş eğdirirmiş.” (Bayram, 2010: 219) “sözü geçen biri olmak”

3. Güvenlik Güdüsel Değer Tipi

Güvenlik güdüsel değer tipi diğer değer tiplerinin arasında %10'luk oranla üçüncü sırada yer almıştır. Başarı güdüsel değer tipinin altında yer alan değerler aşağıdaki grafikte yer almaktadır:

Elde edilen verilere göre “Güvenlik” güdüsel değer tipinin altında yer alan “ulusal güvenlik” değeri en sık yer verilen değer olarak tespit edilmiştir. Değerlerin yer aldığı metinlere örnekler:

“Candan baktı kıza. /Beni kurtardın ölümden, /Hatırlayacağım ileride. /Yüzüğüm olsun senin elinde, /Dedi sarı kız bahadıra. /Ulp yüzüğü takınır, Sarine'den ayrılır.” (Bayram, 2013: 202) “iyiliğe karşılık vermek”

“Ah Yelkanat, içim yanıyor! /Asma kuşum nerede, /O nerede yaşıyor? /Onsuz hayat hayat değil, /Onu nereden bulacağım?” (Bayram, 2013: 306) “bağlılık duygusu”

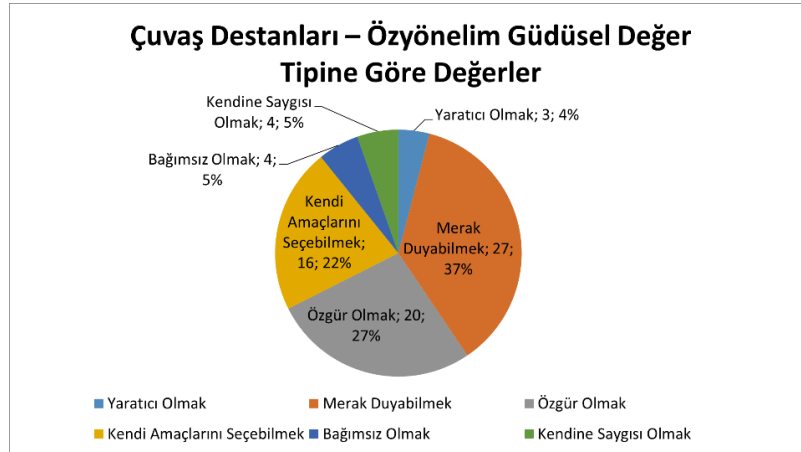
“Evden Ulp bahadırı /Köylü toplanarak /Gönderiyor dertlenere. /Babası söyler kısaca: /-Deden yaşlı görüyorsun, /Yaşı yüze yaklaşıyor. /Sen olmasan burada /Sevdiğin anneni, /Temiz kalpli bacını /Kim korur burada? /Sadece sen. İnandığımdan /Onları sana bırakıyorum.” (Bayram, 2013: 471) “aile güvenliğine önem vermek”

“Halkı o, halkı, orada unutmaz, /Sadece halk, sadece halk onun kalbinde. /Saygı gösteriyoruz saygı gösteriyouz Ulp, /Teşekkür ediyoruz, teşekkür ediyoruz /şimdi ona biz.” (Bayram, 2013: 453) “bağlılık duygusu”

“Alpı boşu boşuna kaldırmak doğru değilmiş. Tanrı istememiş. Halk arasında kulaktan kulağa hikâye anlatılmış. Düşman saldırırsa bize yardım edecek Alp var. Saldırı gelse o, çukurdan çıkarmış, düşmanı üfürüp kovarmış. Bu nedenle Çuvaşlarla kimse savaşmaya cesaret edememiş.” (Bayram, 2010: 203) “ulusal güvenlik”

4. Özyönelim Güdüsel Değer Tipi

Özyönelim güdüsel değer tipi diğer değer tiplerinin arasında %10'luk oranla dördüncü sırada yer almıştır. Özyönelim güdüsel değer tipinin altında yer alan değerler aşağıdaki grafikte yer almaktadır:

Elde edilen verilere göre “Özyönelim” güdüsel değer tipinin altında yer alan “merak duyabilmek” değeri en sık yer verilen değer olarak tespit edilmiştir. Değerlerin yer aldığı metinlere örnekler:

“Ancak hayat Çuvaş'ta /Nedendir sonra böyle değil. /Birinin hayatı bal ve yağ, /Diğerinin dert kaygı, ay Tanrım. /Niçin böyle? Söyle bana!” (Bayram, 2013: 394) “merak duyabilmek”

“Dedi içinden üzülerken /Hatırlayınca alayı. /Siz baştan söylediniz: /“Benim yok cesaretim” /Siz nasılsınız? Tavşanlar, /Ancak sözde bahadırlar. /Ben hiç de öyle değilim, ...” (Bayram, 2013: 70) “kendine saygısı olmak”

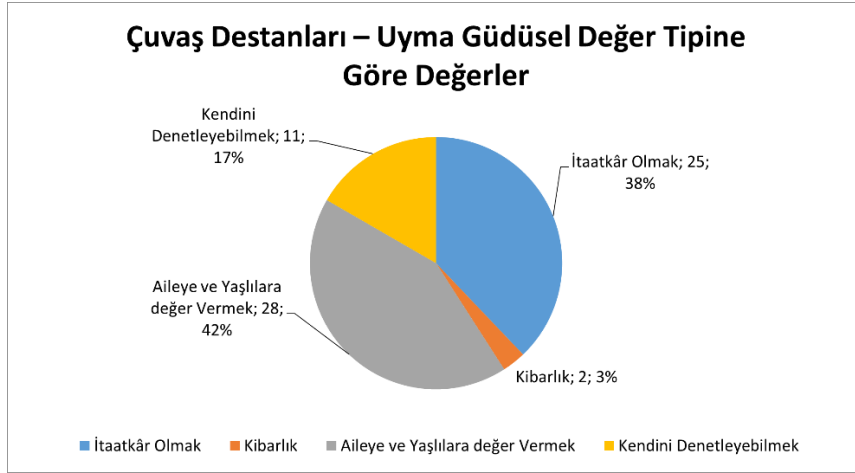
“Erkek söyler kadına: /Yaşlı Kirişmet yüzünden /Macar halkı sıkıntıda, /Dayanılmaz dert görür. /At'ın boyu bitiyor. /-Yardım etmeli Arpat'a, /Azap gören halka, /Dedi Ulup kılıç çekip, /Yelkanatı çağırıp.” (Bayram, 2013: 437) “kendi amaçlarını seçebilmek”

“İnsanların çocukları, çit kenarında oynuyorlarmış. Alp çocuğu onların yanına gelmiş ve onlarla birlikte oynamak istemiş. O, şöyle şarkı söylüyormuş: ‘İnsan çoluk çocukları, /Küçük çoluk çocuklar! /Gökyüzünde yıldız oynuyor, /Yıldız etrafında ay oynuyor. / Siz yıldız da ben ay. /Ben de sizinle oynamak istiyorum. /Beni de birlikte oynatın hadi.’ demiş.” (Bayram, 2010: 165-166) “merak duyabilmek”

“Büyük atalarımız zamanında, uzakta Altın Dağları tarafında, Alp yiğit milletiyle yaşarmış. Sürü sürü hayvan beslermiş. Onların atları, kırlarda özgürce gezermiş. Semiz öküzler böğürüp yüksek dağları titretirmiş.” (Bayram, 2010: 189) “özgür olmak”

4. Uyma Gündüsel Değer Tipi

Uyma gündüsel değer tipi diğer değer tiplerinin arasında %9'luk oranla beşinci sırada yer almıştır. Uyma gündüsel değer tipinin altında yer alan değerler aşağıdaki grafikte yer almaktadır:

Elde edilen verilere göre “Uyma” güdüsel değer tipinin altında yer alan “aileye ve yaşlılara değer vermek” ve “itaatkâr olmak” değerleri en sık yer verilen değerler olarak tespit edilmiştir. Değerlerin yer aldığı metinlere örnekler:

“Yaşlıyı iyi besleyen /Aç kalmaz hiçbir zaman da. /Annesine oflayan / İt eniği yakalanır kurda.” (Bayram, 2013: 110) “aileye ve yaşlılara değer vermek”

“Yaşlı Lerkke'den kurtulmak için /Bir yayda olmak gerek. /Bunun için bundan sonra /Çıkmayın benim sözümden.” (Bayram, 2013: 139) “itaatkâr olmak”

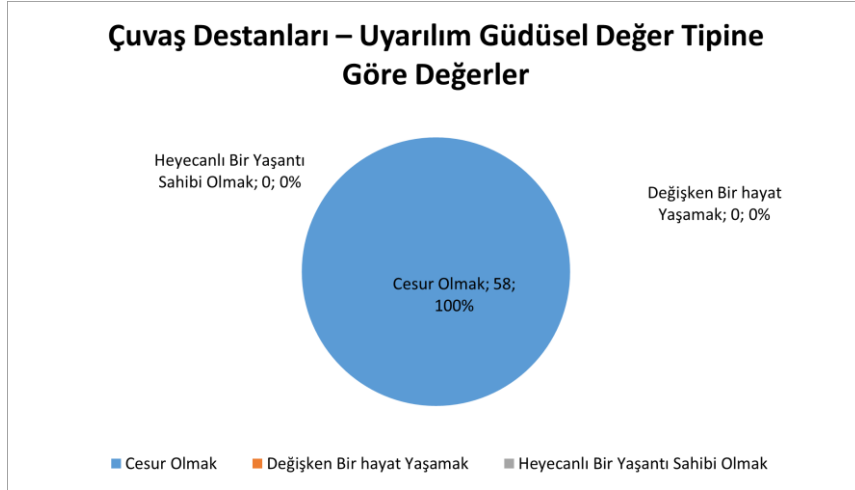
“Sessizce söyler kulağına: /-Sana kızdılar sözle, /Seninle birlikte bana da, /Bundan sonra sen halka /Soğuk söz söyleme. /-Tamam dedi oğlu /Annesine samimice.” (Bayram, 2013: 154) “itaatkâr olmak”

“Bu Alp, bir keresinde su kenarına inmiş. Oradan bir kınbağa çıkmış. Kurbağa: - Ne yapıyorsun burada alp ağabey? demiş. Alp de ona karşılık: -Seni görmeye geldim, demiş. Alp'in annesi ölmüş. Annesi ölünce çok üzülmüş.” (Bayram, 2010: 179) “aileye ve yaşlılara değer vermek”

“Çorba pişince kazanla birlikte Alp'in önüne koyarlar. Çobanlar oraya buraya dolaşırken Alp koyunu tek başına yer. -Alp, teşekkür ederim der ve yoluna devam eder.” (Bayram, 2010: 213) “kibarlık”

5. Uyarılım Güdüsel Değer Tipi

Uyarılım güdüsel değer tipi diğer değer tiplerinin arasında %8'lik oranla altıncı sırada yer almıştır. Uyarılım güdüsel değer tipinin altında yer alan değerler aşağıdaki grafikte yer almaktadır:

Elde edilen verilere göre “Uyarılım” güdüsel değer tipinin altında yer alan “cesur olmak” değeri ele alınan metinlerde tek yer verilen değer olarak tespit edilmiştir. “Cesur olmak” değerinin yer aldığı metinlere örnekler:

“Ulup'ın başı dönmez, /Karşılıktan korkmaz. /Sık sık orman kıyısından /Turivıla düzlüğünden /Ulup gider ileriye /Bildiği yoldan.” (Bayram, 2013: 238) “cesur olmak”

“Ulup'la karşılaşınca /Soru sorar ona. /-Vuruşmaya mı baş eğmeye mi? /Niçin geldin yanıma? /-Baş eğmeye değil vuruşmaya /Ben geldim senin yanına, /Ulup böyle cevap verir /Korkmadan düşmandan.” (Bayram, 2013: 350) “cesur olmak”

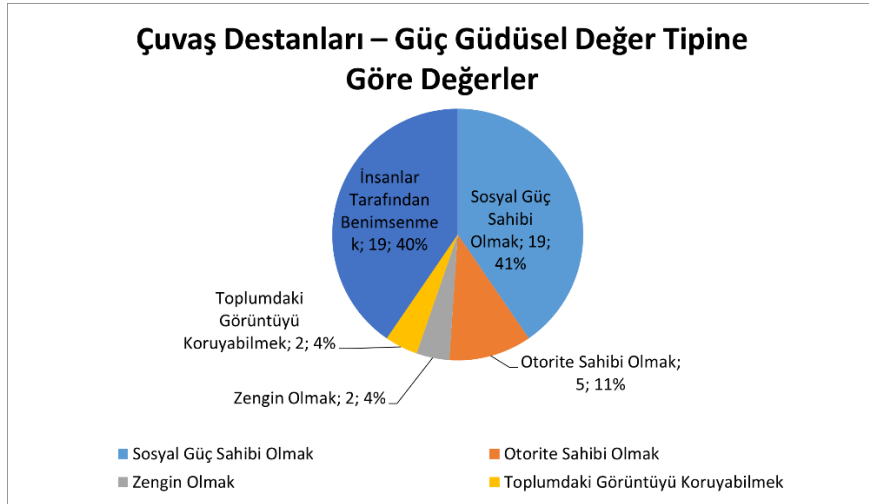
“Ulup bahadır korkmadı, /Ateş kılıcıyla tepeyi kesti. /Büyük tepe ikiye bölündü. /Supetey'in ödü koptu.” (Bayram, 2013: 476) “cesur olmak”

“Alp, akıllı ve yiğit, cesur ve iyi kalpli bir yiğitmiş. Bunun için, onu insanlar çok sevmişler.” (Bayram, 2010: 224) “cesur olmak”

“Eskiden Alp adlı büyük insanlar yaşarmış. Onlar boylarının uzunluğuyla buluta değişiyorlarmış, kendileri cesur ve güçlüymüşler.” (Bayram, 2010: 291) “cesur olmak”

6. Güç Güdüsel Değer Tipi

Güç güdüsel değer tipi diğer değer tiplerinin arasında %7'lik oranla yedinci sırada yer almıştır. Güç güdüsel değer tipinin altında yer alan değerler aşağıdaki grafikte yer almaktadır:

Elde edilen verilere göre “Güç” güdüsel değer tipinin altında yer alan “sosyal güç sahibi olmak” ve “insanlar tarafından benimsenmek” değerleri en sık yer verilen değerler olarak tespit edilmiştir. Değerlerin yer aldığı metinlere örnekler:

“Diğeri Şirpü, yaşlı olan, /Güç yönünden yiğit. /Uzun yola çıktığında, /Dostlarıyla bir olunca, /Yaşlı Uslati saygı görür; /İki dostunun arasında” (Bayram, 2013: 45) “sosyal güç sahibi olmak”

“Ulup'a çok teşekkür etti. /-Sen Ulup'sın Çuvaş'tan. /Çuvaş şanslı her zaman. /Birbiriyle beraber /Yaşarsa benim halkım /Çuvaşlarla birleşti, /Ağırlandı yaşadı. /Sen kurdun halkı /Ben de olmalıyım senin gibi. /Benim soyumu, Macarı, /Sen kurtardın dostça.” (Bayram, 2013: 185) “insanlar tarafından benimsenmek”

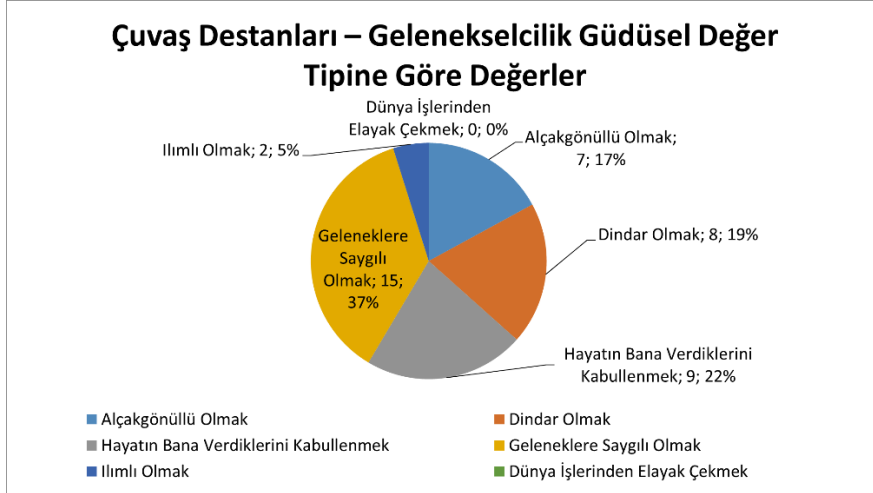
“Salar bırakır meliki /Çuvalından bağladığını. /-Benim sözümü demeye /Şimdi koştur saraya. /Kaleden yedi çağrıda, /Türk yolu dönemecinde, /Ulup seni bekliyor; /Konuşmak ister de.” (Bayram, 2013: 349) “otorite sahibi olmak”

“Çuvaşlar, Mayrus'tan kaçıp saklanmışlar; ancak kaçamamışlar. Bu konuyu ormanda Alp'a anlatmışlar. Alp, onlar için ormanı, yün gibi kökünden söküp tarla yapmış. Darı da ekilmesine de yardım etmiş.” (Bayram, 2010: 225) “sosyal güç sahibi olmak”

“Bu bahadır savaşta ölmüş ve onu bu bahsedilen yere gönünüşler. Çuvaşlar şimdi de onu anmak için bu ormanlığa gelirler. Onlar kendi kurbanlarını annağanlarını yumanın arkasına bir kilometre uzağa bırakmışlar.” (Bayram, 2010: 249) “insanlar tarafından benimsenmek”

7. Geleneksellik Güdüsel Değer Tipi

Güç güdüsel değer tipi diğer değer tiplerinin arasında %6'lık oranla sekizinci sırada yer almıştır. Güç güdüsel değer tipinin altında yer alan değerler aşağıdaki grafikte yer almaktadır:

Elde edilen verilere göre “Gelenekselcilik” güdüsel değer tipinin altında yer alan “geleneklere saygılı olmak” değerleri en sık yer verilen değer olarak tespit edilmiştir. Değerlerin yer aldığı metinlere örnekler:

“Diz çöküp dua edince, /Ocak çevresinde dönünce, /Töre türküsünü söyleyince, /Çikeş evine çıktı. /Aksakallar ön köşede, /Kızlar ocak başında. /Ekmek kesmeye başladılar. /Tuzla peyniri, /Pişmiş kazı parçalayıp /Pliska verdi düzenlice. /Yedirmek için halka.” (Bayram, 2013: 63) “geleneklere saygılı olmak”

“Sen oldun alçak gönüllü, /Bizim için de keyifli.” (Bayram, 2013: 122) “alçakgönüllü olmak”

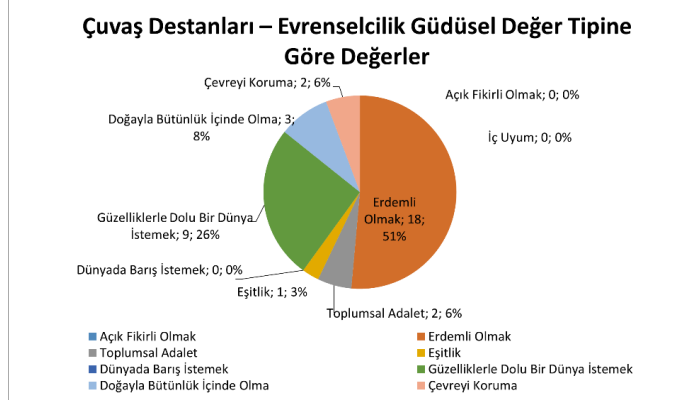
“Halk da bunu hissetti: /Sende açgözlülük yok, /Tersine alçak gönüllüsün. /Temiz kalpli, melek gibi.” (Bayram, 2013: 263) “alçakgönüllü olmak”

“Hıristiyan olmamış Çuvaşların Alp'in ölümünü hatırlayıp çarşamba günü kendilerinin büyük bayramı Munkunne, Kalım gününü bayram yaparak geçirme adeti vardır.” (Bayram, 2010: 304) “geleneklere saygılı olmak”

“Lapşu Ştapani'nin silkeleyip bıraktığı toprak, atalarımız için çok kıymetli kutsal bir topraktır. Onlar, bu büyümlü toprağı her toprak bayramında birer avuç alıp bahçelere serperler. Dedem de: 'Bu mal toprağı' derdi. Bunun için yara da Mullavar (Mallı çukur) derler.” (Bayram, 2010: 305) “geleneklere saygılı olmak”

8. Evrenselcilik Güdüsel Değer Tipi

Güç güdüsel değer tipi diğer değer tiplerinin arasında %5'lik oranla dokuzuncu sırada yer almıştır. Evrenselcilik güdüsel değer tipinin altında yer alan değerler aşağıdaki grafikte yer almaktadır:

Elde edilen verilere göre “Evrenselcilik” güdüsel değer tipinin altında yer alan “erdemli olmak” değerleri en sık yer verilen değer olarak tespit edilmiştir. Değerlerin yer aldığı metinlere örnekler:

“Akçe para veren /Altından da kıymetli, /Çakmak taşı veren /Çakmak taşından sağlam. /Orak tırpan veren /Tarla işinde çalışkan, /Kılıç ok veren /Çelik kılıçtan

sağlam. /Kovayla bal veren /Çuvaşlar için bal gibi, /Ak yumurta veren /-Tertemiz ol ölene kadar.” (Bayram, 2013: 63) “erdemli olmak”

“Söz sıraladı işte böyle: /-Taşlar iyi ruhlu da /Kendileri düştükleri yerde /Kaynak olacak akacak. /Bu da kalacak geleceğe: /Bu suyu kız beğensin, /Ondan yatıp su içsin, /Bu yerde gece geçirsin, /O erkeğiyle karşılaşsın, /Birbirini sevsinler, /Bu yere köy kursunlar; /Yeni nesil yetiştirsinler. /Pattır köyler bu desinler.” (Bayram, 2013: 177) “güzelliklerle dolu bir dünya istemek”

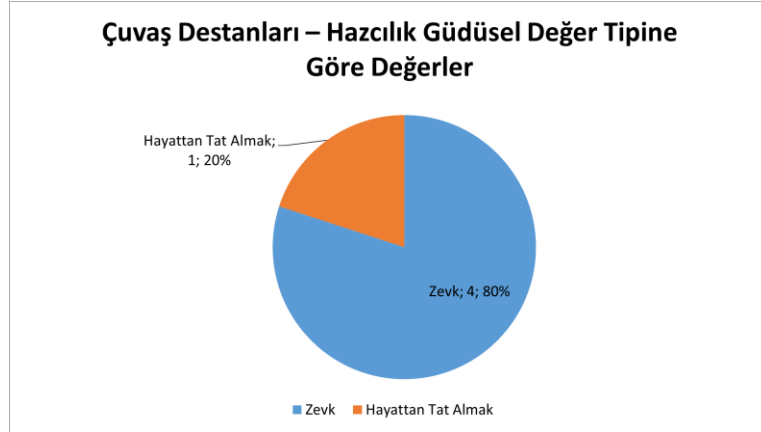
“Büyük atalarımız zamanında, uzakta Altın Dağları tarafında, Alp yiğit milletiyle yaşamış. Sürü sürü hayvan beslermiş. Onların atları, kırlarda özgürce gezermiş. Semiz öküzler böğürüp yüksek dağları titretirmiş.” (Bayram, 2010: 189) “doğayla bütünlük içinde olma”

“Bunu yaşlılar anlattılar. ‘Bu Alp’in çocuğuymuş. Alp, sakinmiş. Hiç kimseye de dokunmamış, kötü iş yapmamış. Şumkka kendisi suçlu, önce kendi onu tutup sallamış, öyle yapmasa hiçbir şey olmayacaktı.’ derler.” (Bayram, 2010: 303) “erdemli olmak”

“Bizim büyükbabalarımız Alp’i kendi asıl büyükbabaları yerine koyup saygı göstermişler. Onlar şimdiki insanlar gibi büyümüş, güçlenip ülkemizi korumuş, ölmüş. Onlar hiçbir zaman mala mülke heves etmemiş, başka halklara ilk olarak saldırmamış, ancak onlar üstüne ilk olarak saldıranları affetmemişler. Bizim halkın çalışkanlığı, ana vatanımızı sevmesi bundandır.” (Bayram, 2010: 307) “erdemli olmak”

9. Hazcılık Güdüsel Değer Tipi

Hazcılık güdüsel değer tipi diğer değer tiplerinin arasında %1’lik oranla onuncu sırayla en alt sırada yer almıştır. Evrenselcilik güdüsel değer tipinin altında yer alan değerler aşağıdaki grafikte yer almaktadır:

Elde edilen verilere göre “Hazcılık” güdüsel değer tipinin altında yer alan “zevk” değeri en sık yer verilen değer olsa da yalnızca dört yerde tespit edilmiştir. Değerlerin yer aldığı metinlere örnekler:

“Ulıp'ı çabucak /Uyandırmaya çalıştı. /Ancak Ulıp aldırılmaz, /Silkelesen de kalkmaz. /Horlayarak uyur, /Burnundan yel uğuldar.” (Bayram, 2013: 194) “zevk”

“Ulıp tatlı uykuda, /Ölü gibi yatıyor, /Ordan buradan battığını /Hissetmez hiçbir şey. /Bazen uyku halinden /Ya da düş gördüğünden /Yüzünü siler eliyle” (Bayram, 2013: 280) “zevk”

“Niçin dedin bana öyle? /Tatil günü bizim de /Çalışasımız gelmez ormanda.” (Bayram, 2013: 337) “zevk”

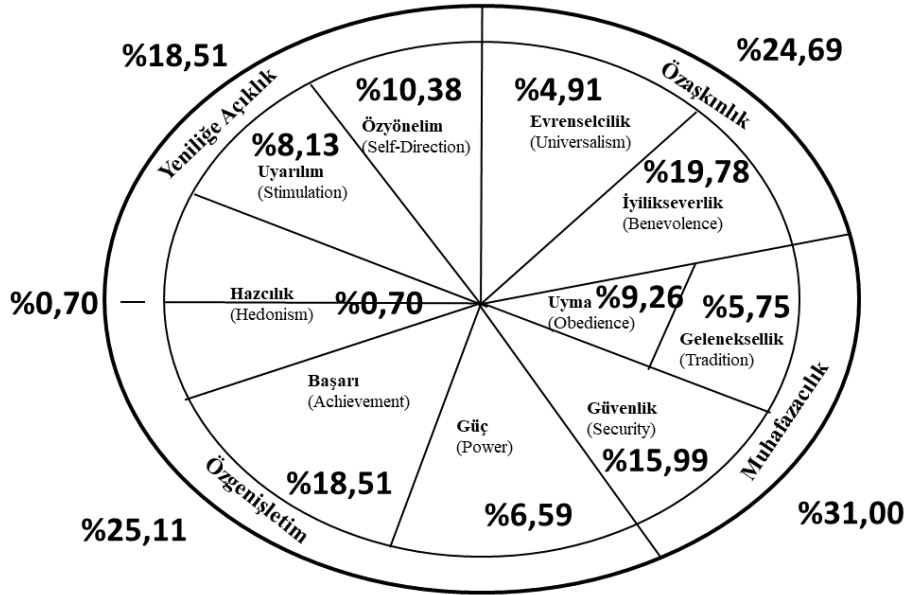
“Bir gün Alp, bulutlar üstüne böyle çıkıp yatmış ve derin bir uykuya dalmış. O zaman Çuvaşlara üç gözlü vahşi insanlar saldırmış. Onlar, bütün Çuvaşları yok etmeye, yaşlı genç ayırmadan öldürmeye başlamışlar. Çuvaşlar da Alp'ı uykudan uyandırmak için koşuşturuyorlarmış.” (Bayram, 2010: 220) “zevk”

Çuvaş sahası destan metinlerinde en sık yer verilen değerleri oransal dağılımlarına göre yukarıdan aşağıya doğru “Yardımsever Olmak / Cesur Olmak / Başarılı Olmak / Yetkin (muktedir) Olmak / Sorumluluk Sahibi Olmak / Ulusal Güvenlik / Aileye ve Yaşlılara Değer Vermek / Merak Duyabilmek / İtaatkâr Olmak / Toplumsal Düzenin Sürmesini İstemek / Bağlılık Duygusu / Özgür Olmak / Sosyal Güç Sahibi Olmak / İnsanlar tarafından Benimsenmek / Erdemli Olmak / Aile Güvenliğine Önem Vermek / Kendi Amaçlarını Seçebilmek / Geleneklere Saygılı Olmak / Dürüst Olmak / Zeki Olmak / Kendini Denetleyebilmek / Güzelliklerle Dolu Bir dünya İstemek / Hayatın Bana Verdiklerini Kabullenmek / İyiliğe Karşılık Vermek / Gerçek Arkadaşlık / Olgun Sevgi / Dindar Olmak / Hırslı Olmak / Alçakgönüllü Olmak / Otorite Sahibi Olmak / Sadık Olmak / Zevk / Bağımsız Olmak / Kendine Saygısı Olmak / Sağlıklı Olmak / Yaratıcı Olmak / Doğayla Bütünlük İçinde Olma / Bağışlayıcı Olmak / Zengin Olmak / Toplumdaki Görüntüyü Koruyabilmek / Sözü Geçen Biri Olmak / Toplumsal Adalet / Çevreyi Koruma / Anamlı Bir Hayat / İlimli Olmak / Kibarlık / Hayattan Tat Almak / Eşitlik / Manevi Bir Hayat... ” şeklinde sıralanmaktadır.

Çuvaş sahası örnekleminde elde ettiğimiz verilere göre 56 adet değer oransal dağılımını şu şekilde gösterebiliriz:

Elde edilen verileri Schwartz'ın 10 güdüsel değer tipi arasındaki ilişkileri konumlandığı çembersel değer modeli" üzerinde şu şekilde gösterebiliriz:

Çuvaş Sahası Destan Metinlerinden Elde Edilen Bulguların Schwartz'ın 10 Güdüsel Değer Tipine ve Alt Değerlerin Schwartz'ın Tasnifine Göre Oransal Dağılımı

Schwartz'ın kuramına göre bu boyutlar arasında anlamlı bir zıtlığın meydana gelmesi gerekirken dairesel modelde “yeniliğe açıklık - muhafazacılık” boyutunda anlamlı bir zıtlık oluşsa da bu zıtlık “özgenişletim - özaşkınlık” boyutunda sağlanamamaktadır. Çalışmamızda elde edilen veriler Demirutku ve Sümer'in tespit ettiği Türk örnekleminde (2010) ortaya koydukları sonuçlar dikkate alınarak yeniden konumlandırıldığında kurama göre gerekli olan anlamlı zıtlığın oluştuğunu gözlemlemekteyiz.

Metinlerde “başarılı olmak”, “yetkin(muktedir) olmak”, “hırslı olmak”, “sözü geçen biri olmak” ve “zeki olmak” değerlerini kapsayan “başarı” güdüsel değer tipi altında en çok öne çıkan değerler “yetkin (muktedir) olmak” (%42,00) ve “başarılı olmak” (%42,00) değerleridir. “başarı” güdüsel değer tipi içerisinde toplamda %84,00 oranla bu iki değer ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bu iki değer, “özgenişletim-özaşkınlık” boyutunun “özgenişletim” ucunun %62,00'lik oranını oluşturmaktadır. Aynı zamanda “sosyal güç sahibi olmak”, “otorite sahibi olmak”, “zengin olmak” ve “toplumdaki görüntüyü koruyabilmek” değerlerini kapsayan “güç” güdüsel değer tipi altında en çok öne çıkan değerler “sosyal güç sahibi olmak” (%41,00), “insanlar tarafından benimsenmek” (%40) “otorite sahibi olmak” (%11,00) değerleridir. “güç” güdüsel değer tipi içerisinde toplamda

%92,00 oranla bu üç değer ön plana çıkmaktadır. Bu üç değer ise “özgenişletim-özaşkınlık” boyutunun “özgenişletim” ucunun %24,00’lük oranını oluşturmaktadır. Bu beş değer, toplamda “özgenişletim” ucunda %86,00’lük bir ağırlığa sahiptir.

Destan kahramanı üzerinden aktarılan bu değerler “Özaşkınlık” ucundan daha çok “Muhafazacılık” ucunun kapsamında, “Güvenlik” güdüsel değer tipi içerisinde değerlendirilebilir. Nitekim savaşçı ve sürekli hareket halinde olan bir toplumda otoriter, sosyal güç sahibi, aynı zamanda kişisel başarılarıyla ve kabiliyetiyle ön plana çıkan karizmatik lider tipi, toplumun sevk ve idaresi, bir bakıma toplumun muhafazası bakımından önemli görülebilir. Schwartz’ın “Özgenişletim” ucunda yer verdiği “Yetkin (muktedir) Olmak”, “Başarılı Olmak”, “Sosyal Güç Sahibi Olmak” ve “Otorite Sahibi Olmak” değerleri “Muhafazacılık” ucunda “Güvenlik” güdüsel değer tipi içerisinde değerlendirildiğinde iki boyutun iki ucunda oransal olarak zıtlık meydana gelmektedir (Öden, 2023: 261).

Burada Çuvaş anlatıları tez çalışmamızda ele alınan Türk destanlarının bütününden “insanlar tarafından benimsenmek” değerinin yoğun oluşuyla ayrılmaktadır. Ki bu değer de “Güvenlik” güdüsel değer tipi içinde değerlendirilebilmektedir.

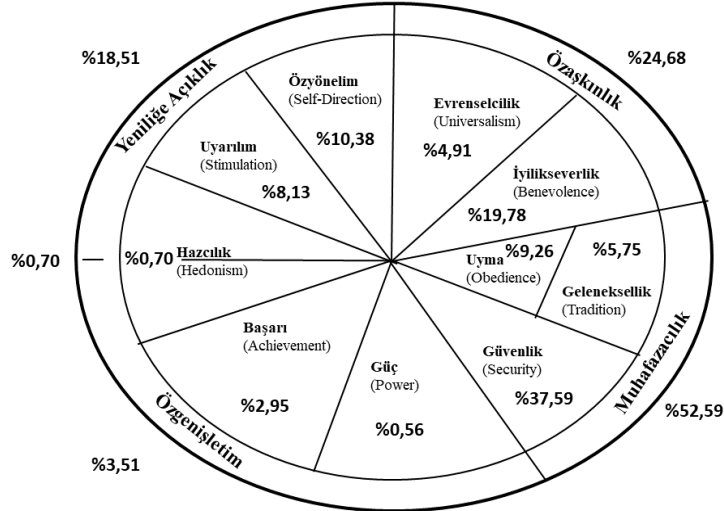
Aşağıdaki tabloda bu değerler yeniden konumlandırılmış, “yetkin (muktedir) olmak”, “başarılı olmak”, “sosyal güç sahibi olmak”, “otorite sahibi olmak” ve “insanlar tarafından benimsenmek” değerleri “Güvenlik” güdüsel değer tipine dâhil edilmiştir.

Güdüsel Değer Tipleri	Alt Değerler
Güç (Power): Toplumsal Konum, İnsanlar ve Kaynaklar Üzerinde Denetim Gücü.	Zengin Olmak, Toplumdaki Görüntümü Koruyabilmek
Başarı (Achievement): Toplumsal Standartları Temel Alan Kişisel Başarı Yönelimi	Hırslı Olmak, Sözü Geçen Biri Olmak, [Zeki Olmak]
Hazcılık (Hedonism): Bireysel Zevke, Hazza Yönelim	Zevk, Hayattan Tat Almak
Uyarılm (Himulation): Heyecan ve Yenilik Arayışı	Cesur Olmak, Değişken Bir Hayat Yaşamak, Heyecanlı Bir Yaşantı Sahibi Olmak
Özyönelim (Self-Direction): Düşünce ve Eylemde Bağımsızlık	Yaratıcı Olmak, Merak Duyabilmek, Özgür Olmak, Kendi Amaçlarını Seçebilmek, Bağımsız Olmak, [Kendine Saygısı Olmak]
Evrenselcilik (Universalizm) Anlayışlık, Hoşgörü ve Tüm İnsanların ve Doğanın İyiliğini Gözetmek	Açık Fikirli Olmak, Erdemli Olmak, Toplumsal Adalet, Eşitlik, Dünyada Barış İstemek, Güzelliklerle Dolu Bir Dünya İstemek, Doğayla Bütünlük İçinde Olma, Çevreyi Koruma, [İç Uyum]
İyilikseverlik (Benevolence) Kişinin Yakın Olduğu Kişilerin İyiliğini Gözetme ve Geliştirme	Yardımsever Olmak, Dürüst Olmak, Bağışlayıcı Olmak, Sadık Olmak, Sorumluluk Sahibi Olmak [Gerçek Arkadaşlık, Olgun Sevgi, Manevi Bir Hayat, Anamlı Bir Hayat]

Gelenekselcilik (Tradition): Kültürel ya da Dinsel Töre ve Fikirlere Saygı ve Bağlılık	Alçakgönüllü Olmak, Dindar Olmak, Hayatın Bana Verdiklerini Kabullenmek, Geleneklere Saygılı Olmak, İlimli Olmak [Dünya İşlerinden El Ayak Çekmek]
Uyma (Conformity): Başkalarına Zarar Verebilecek ve Toplumsal Beklentilere Aykırı Olabilecek Dürtü ve Eylemlerin Sınırlanması	Kıbarlık, İtaatkar Olmak, Anne-Babaya ve Yaşlılara Değer Vermek, Kendini Denetleyebilmek
Güvenlik (Security): Toplumun Varolan İlişkilerin ve Kişinin Kendisinin Huzuru ve Sürekliliği	Ulusal Güvenlik, Toplumsal Düzenin Sürmesini İstemek, Temizliğe Önem Vermek, Aile Güvenliğine Önem Vermek, İyiliğe Karşılık Vermek [Bağlılık Duygusu, Sağlıklı Olmak] Yetkin (muktedir) Olmak, Başarılı Olmak, Sosyal Güç Sahibi Olmak, Otorite Sahibi Olmak, [İnsanlar Tarafından Benimsenmek]^a

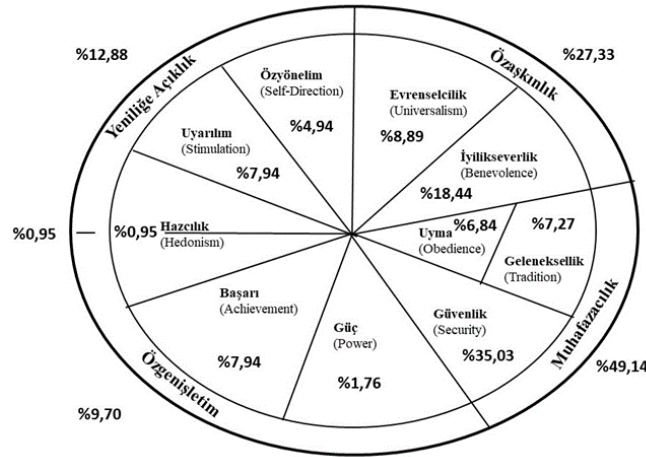
Schwartz'ın Değer Tasnifinin Türk Tipine Göre Yeniden Konumlandırılması

Bütün bu hususlar göz önünde bulundurularak değerler model üzerinde yeniden konumlandırıldığında aşağıdaki şekildeki gibi anlamlı bir zıtlık oluşmakta ve bu durum da hem kuramı doğrulamakta hem de Çuvaş destan metinlerinin Türk dünyasının çeşitli coğrafyalarından örneklem olarak alınan metinlerle aynı değer önceliklerine sahip olduğunu göstermektedir.

Çuvaş Sahası Destan Metinlerinden Elde Edilen Bulguların Schwartz'ın 10 Güdusel Değer Tipinin Türk Tipi Alt Değerlere Göre Yeniden Sınıflandırılması Sonucunda Oluşan Oransal Dağılım

Schwartz'ın kuramında da ortaya koyduğu gibi muhafazacılık yönü yeniliğe açıklık yönüne göre; özaşkınlık yönü ise özgenişletim yönüne göre ağır basmakta böylece anlamlı bir zıtlık meydana gelmektedir. Daha önce çalıştığımız ve Türk dünyasının çeşitli sahalarından seçtiğimiz metinlerin toplamından elde ettiğimiz sonuçlar ile Çuvaş örnekleminde elde ettiğimiz sonuçlar arasında anlamlı bir benzerlik tespit edilmiştir.

Türk Destanlarında Elde Edilen Bulguların Schwartz'ın 10 GÜDÜSEL DEĞER TIPININ TÜRK TİPİ ALT DEĞERLERE GÖRE YENİDEN SINIFLANDIRMASI SONUCUNDA OLUŞAN ORANSAL DAĞILIM (Öden: 2023, 262)

Sonuç

Çalışmada ele alınan Çuvaş kahramanlık anlatılarında tespit edilen değerler Türk destanlarının geneliyle kıyaslandığında iki oran arasında belirli bir sapmanın olmadığı tespit edilmiştir.

Destan veya alp anlatması ismiyle ifade edilen metinlerde toplumun ihtiyaç duyduğu ideal insan tipinin sahip olması gereken değerler dinleyiciye/okuyucuya aktarılmış “muhafazacılık” ucunda “güvenlik”, “özaşkınlık” ucunda “iyilikseverlik” güdüsel değer tiplerinin öncelendiği tespit edilmiştir.

Genel olarak, ideal insan tipinin “özaşkın” (içinde bulunduğu toplumun menfaatlerini kişisel menfaatlerinin üzerinde tutan) ve “muhafazakâr” (yeniliklere açık olmaktan ziyade mevcut durumu koruma eğiliminde ve geleneklerine bağlı) bir karaktere sahip olması gerektiği, metinlerde yer verilen değerlerin sıklıklarından anlaşılmaktadır. Türk dünyasının çeşitli sahalarından seçilen metinlerin tamamıyla kıyaslandığında da bu durum değişmemektedir.

Çalışmadan elde ettiğimiz sonuca göre; destan kahramanında idealize edilen insan, millî ve manevî değerlerine bağlı, ulusunun menfaatini kendi menfaatinin

üstünde tutan, reformist olmaktan ziyade mevcut düzeni muhafaza etmeye daha yatkın bir yapıya sahiptir.

Mevcut örgün eğitimin amaçlarıyla destanlarda aktarılan değerlerin öncelikleri bu durum göz önünde bulundurularak karşılaştırılabilir ve bir çıkarım yapılabilir. İster örgün eğitim kurumu veya devlet otoritesinin ağırlıklı olarak vermek istediği değerler ister destancılık geleneğinin öncelediği değerler olsun bu iki kurumunda aynı işlevi yerine getirdiğini düşünmekteyiz. Bu durumda aslında her iki kurum da birbirinin yerini doldurur niteliktedir.

Sadece Türk dünyası destancılık geleneği değil, sözlü edebiyat geleneğimizin diğer türleri ve daha geniş bağlamda folklor ürünlerinin geneli ölçeğinde yapılacak değer odaklı çalışmalardan elde edilecek sonuçlar Türk halk bilimine katkı sunacaktır.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Amine Aygıstova (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

Kaynakça

Aça, Mehmet (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi: Türk Halk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kriter Yayınları.

Bascom, William R. (2014). Folklorun Dört İşlevi, (Çev. Ferya Çalış). *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. Ankara: Geleneksel Yayınları.

Bayram, Bülent (2010). *Çuvaş Türklerinin Kahramanlık Anlatmaları (Alplar)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Bayram, Bülent (2013). *ULIP Çuvaş Destanı (Şuyın Hivetiri)*. Ankara: Türksoy.

Benedict, Ruth (2011). *Kültür Örüntüleri*, (Çev. Mustafa Topal). İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirutku, Kürşat; Sümer, Nebi (2010). Temel Değerlerin Ölçümü: Portre Değerler Anketinin Türkçe Uyarlaması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), s. 17-25.

Dundes, Alan (1998). Halk Kimdir?, (Çev. Metin Ekici). *Milli Folklor*, 37, s.139-153.

Fichter, Joseph (2009). *Sosyoloji Nedir*, (Çev. Nilgün Çelebi). Ankara: Anı Yayıncılık.

Kuşdil, M. Ersin; Kağıtçıbaşı Çiğdem (2000). Türk Öğretmenlerin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(45), s. 59-76.

Öden, Utku Mehmet (2023). *Türk Destanlarında Değer Aktarımı*, (yayınlanmamış doktora tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Schwartz, Shalom H. (1994). Are there universal aspects in the structure and content of human values?. *Journal of Saocial Issues*, 50(4), s. 19-45.

**ИССЛЕДОВАНИЕ ЧУВАШСКИХ ГЕРОИЧЕСКИХ ПОВЕСТВОВАНИЙ С ТОЧКИ
ЗРЕНИЯ ПЕРЕДАЧИ ЦЕННОСТЕЙ ПО КЛАССИФИКАЦИИ ЦЕННОСТЕЙ
ШВАРЦА**

АННОТАЦИЯ

В новейшей истории распад Советского Союза и исчезновение железного занавеса открыли для исследователей новые возможности, и благодаря исследованиям, проведенным в рамках традиций дастанов тюркского мира, входящие в сферу исследования тюркского фольклора, были выдвинуты различные мнения относительно определения жанра дастана. Фольклорные материалы тюркских общин, проживающих за пределами Турции, получили возможность компилироваться и изучаться тюркскими учеными, а благодаря разработкам, позволяющим целостно оценить эту традицию, полученные материалы начали изучаться с использованием различных дисциплин, теорий, методов и техники. В результате исследований ученых, работающих в этой области, определения эпического дастана изменились, а результаты исследований привели к расширенному определению дастана.

Независимо от того, каким подходом и методом рассматривается дастан, текстовым или контекстно-ориентированным, подчеркивая, время и среду, в которой формировался и исполнялся дастан, и которые свидетельствуют только о таких элементах, как история, культура и география, оставляют неполными проведенные исследования. Учитывая время и место сочинения и исполнения дастана, следует также рассматривать данный жанр как инструмент аккультурации и социализации, несущий образовательную функцию и обеспечивающий социализацию в обществах, где формальное образование не имеет места или ограничено. Если оценивать с функциональной точки зрения, то следует сказать, что тексты дастана и традиция повествования дастана занимают важное место в плане передачи ценностей и содержат богатый материал для исследований, проводимых в этом отношении.

Ценности — это инструмент социализации, приоритеты которого меняются в зависимости от географии, эпохи, в которой живет общество, и элементов, которые оно воспринимает как угрозу или потребность. Индивиды, несущие ценности, принятые обществом, включены в общество. Человеку необходимо сообщество или общество, чтобы жить в безопасности. В то же время общество также нуждается в личности для продолжения своего существования. Здесь имеет место взаимности. Традицию устной литературы следует рассматривать как инструмент передачи ценностей и привития их личности. Когда устная традиция оценивается с этой точки зрения, она открывает перед исследователями новые области для изучения и исследований.

Классификация ценностей и теория ценностей Шаломы Х. Шварца, который выдвинул свою собственную теорию, работая в области социологии ценностей, применялась во многих исследованиях во многих частях мира с использованием собственных методов и приемов этой дисциплины, с целью раскрытия ценностей и ценностных приоритетов различных сообществ или обществ. Кроме того, многие исследователи извлекли выгоду из этой теории и

классификации ценностной, которая позволяет рассматривать тексты тюркской литературы с точки зрения ценностей, выявлять ценности, передаваемые в литературных текстах, и определять приоритеты этих ценностей.

В данном исследовании обсуждались такие произведения, как «Героические повествования чувашей (*Алтлар*)» и «Чувашский дастан Улып» (*Шуйын Хиветири*), которые Бюлент Байрам исследовал и перевел с чувашского на турецкий язык. Ценности в работах определялись методом анализа документов, одного из качественных методов исследования, в контексте теории ценностей и классификации ценностей Шварца, а для анализа данных использовался метод контент-анализа. Полученные данные были проанализированы с учетом ценностей из дастанов, которые находятся за пределами Чувашии. В рассматриваемых текстах всего было выявлено 713 предложений, эпизодов или повествований, содержащие ценности, и некоторые из них были включены в данную статью в качестве примеров. Также выявленные ценности были сопоставлены с общетюркскими дастанами, и был сделан вывод, что ценностные приоритеты совместимы с другими дастанами и теорией Шварца.

Ключевые слова: чувашские дастаны, передача ценностей, классификация ценностей Шварца

